

LATVIJAS REPUBLIKAS TIESĪBSARGS

Baznīcas iela 25 Rīga LV 1010; Tālr.: 67686768; Fakss: 67244074; E-pasts: tiesibsargs@tiesibsargs.lv

Rīgā

2008. gada 14.oktobrī

Par nepieciešamajām izmaiņām
Civillikumā un Civilprocesa likumā
attiecībā uz personas rīcībnespējas atzīšanu
un rīcībnespējas atjaunošanu

Izvērtējot Tiesībsarga birojā saņemtās sūdzības par cilvēktiesību pārkāpumiem rīcībnespējas atzīšanas procesos, kā arī procesos, kas tiek ierosināti par rīcības spējas atjaunošanu un izanalizējot esošo regulējumu Civillikumā (turpmāk – CL) un Civilprocesa likumā (turpmāk – CPL), kas nosaka kārtību rīcībnespējas atzīšanai un rīcības spējas atjaunošanai, esmu nonācis pie secinājuma, ka vairākas normas, kas regulē šos jautājumus, neatbilst Satversmei un starptautiskajiem cilvēktiesību dokumentiem.

1. Gan CL, gan CPL paredz, ka personai, gadījumā, ja tai nepieciešams ierobežot rīcībnespēju plānprātības vai garīgās saslimšanas rezultātā, rīcībnespēja var tikt ierobežota tikai pilnībā vai arī vispār netikt ierobežota, neparedzot citus variantus, kas varētu tikt noteikti izvērtējot konkrētās personas spējas. Uzskatu, ka esošais regulējums, vai precīzāk – regulējuma neesamība, pārkāpj personu cilvēktiesības.

Viens no obligātiem cilvēktiesību ierobežošanas kritērijiem ir samērīguma ievērošana, kas izpaužas arī tādējādi, ka cilvēktiesību ierobežojums tiek personai uzlikts izvērtējot nepieciešamību, bet tikai minimālajā apmērā, kas ir atbilstoši, lai sasniegtu iejaukšanās mērķi.

Augstāk minētais secinājums, ka cilvēktiesībām neatbilstoša ir situācija, ja valstī ir paredzēta tikai pilnīga rīcībnespējas atņemšana, bez iespējām vērtēt individuālo personas stāvokli, izriet arī no Latvijas Republikai saistošās Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (Turpmāk – ECK) 8.panta un Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) sniegtās interpretācijas. Jāatzīmē, ka Latvijas Republikas 1997.gada 4.jūnijā pieņemtā likuma “Par 1950.gada 4.novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11.protokolu” 4.pants nosaka,

ka Latvijas Republika atzīst par obligātu *ipso facto* bez īpašas vienošanās ECT jurisdikciju visos jautājumos, kas attiecas uz šīs konvencijas un tās protokolu interpretāciju un pielietojumu.

Lietā Štukaturovs pret Krieviju, ECT konstatēja, ka valsts ir pārkāpusi pieteicēja ECK 8.pantā garantētās cilvēktiesības, atņemot pilnībā rīcībspēju: *„Izskatās, ka spēkā esošais tiesiskais regulējums nedeva tiesnesim nekādu izvēli. Krievijas Civilkodeksā ir nošķirta pilnīga rīcībspēja un pilnīga rīcībnespēja, bet tajā nav paredzēta nekāda “robežas” situācija, izņemot attiecībā uz no narkotikām vai alkohola atkarīgajām personām. Tiesa šajā sakarā atsaucas uz iepriekš 59. punktā minētajiem Eiropas Padomes Ministru komitejas Rekomendācijā Nr. R (99) 4 formulētajiem principiem. Lai arī šai Tiesai nav saistoši šie principi, tie šajā jomā var definēt kopējo Eiropas standartu. Pretēji šiem principiem Krievijas tiesiskajā regulējumā nebija paredzēta “individuāla gadījuma izvērtēšana”. Līdz ar to šajos apstākļos iesniedzēja tiesības saskaņā ar 8. pantu tika ierobežotas vairāk nekā strikti nepieciešami. Kopumā Tiesa, izvērtējot lēmuma pieņemšanas procesu un valsts nolēmumos ietvertu pamatojumu, secina, ka iejaukšanās iesniedzēja privātajā dzīvē nebija samērīga sasniedzamajam leģitīmajam mērķim. Līdz ar to saistībā ar iesniedzēja pilnīgu rīcībnespēju bija noticis Konvencijas 8. panta pārkāpums”*.¹

Tāpat arī vēlos vērst Jūsu uzmanību uz ANO konvencijas „Par personu ar invaliditāti tiesībām” 12.pantu², kas nosaka, ka *„dalībvalstis nodrošina, ka visi ar rīcībspējas īstenošanu saistītie pasākumi paredz atbilstošas un efektīvas garantijas, lai saskaņā ar starptautisko humāno tiesību aktiem nepieļautu ļaunprātīgu izmantošanu; šādām garantijām ir jānodrošina, ka, veicot ar rīcībspējas īstenošanu saistītos pasākumus, tiek ievērotas attiecīgās personas tiesības, griba un izvēle, netiek pieļauti interešu konflikti un ietekmes ļaunprātīga izmantošana, tie ir samērīgi un atbilstoši konkrētās personas apstākļiem, tos piemēro pēc iespējas īsāku laiku un regulāri pārbauda kompetenta, neatkarīga un objektīva iestāde vai tiesas instance; šīm garantijām ir jābūt proporcionālām tam, cik lielā mērā šie pasākumi skar konkrētās personas tiesības un intereses”*.

Protams, ņemot vērā, ka minētā konvencija Latvijā vēl nav ratificēta, tai nav saistošs spēks. Tomēr jāņem arī vērā, ka Latvija to ir parakstījusi. Un, ja valsts ir parakstījusi kādu līgumu to vēl neratificējot, tai ir pienākums virzīt procesu uz ratificēšanu. Tāpat arī parakstīšana valstij rada labas ticības pienākumu – atturēties no darbībām, kas varētu apdraudēt līguma mērķu sasniegšanu.³

¹ ECT 2008. gada 27.marta spriedums lietā *Shtukaturov v. Russia*, pieteikums Nr. 44009/05, 95. un 96.punkts

² UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=272>

³ I.Brownlie. Principles of Public International Law. – New York: Oxford University Press, 2003, p. 582.

Tāpat vēlos norādīt, ka 1999. gada 23. februārī Eiropas Padomes Ministru komiteja pieņēma Rekomendāciju Nr. R (99) 4 “Par principiem attiecībā uz rīcībnespējīgu personu tiesību aizsardzību” (turpmāk – EP Ministru komitejas rekomendācija). Uz šo problēmjautājumu attiecināmie principi nosaka:

2. princips – Elastīgums juridiskajā risinājumā. *“1. Aizsardzības pasākumiem un citiem juridiskiem instrumentiem, lai aizsargātu rīcībnespējīgo personu personiskās un ekonomiskās intereses, gan pēc apjoma, gan elastīguma ir jābūt tādiem, kas spēj juridiski risināt dažādas pakāpes rīcībnespēju un dažādas situācijas. [...] 4. Aizsardzības pasākumu starpā attiecīgajos gadījumos ir jābūt tādiem pasākumiem, kuri neierobežo attiecīgās personas rīcībspēju.”*

3. princips – Maksimāla rīcībspējas atstāšana. *“1. Tiesiskajā regulējumā cik vien iespējams ir jāparedz, ka var būt dažādas pakāpes rīcībnespēja un ka laika gaitā rīcībnespēja var mainīties. Līdz ar to aizsardzības pasākuma automātisks rezultāts nevar būt pilnīga rīcībspējas atņemšana. Tomēr rīcībspējas ierobežošana ir iespējama, ja tiek pierādīts, ka tā ir vajadzīga attiecīgās personas aizsardzībai. 2. It īpaši aizsardzības pasākumam nevajadzētu uzreiz attiecīgajai personai atņemt tiesības balsot vai uzrakstīt mantojumu vai piekrist vai nepiekrist jebkādi iejaukšanās iespējai veselības aizsardzības jomā vai pieņemt citus personiskas rakstura lēmumus jebkurā brīdī, kad viņa vai viņas rīcībspēja ļauj viņam vai viņai to darīt. [...]”*

6. princips – Samērīgums. *„1. Ja aizsardzības pasākums ir vajadzīgs, tam ir jābūt samērīgam, ņemot vērā attiecīgās personas rīcībspējas pakāpi, un attiecinātam uz konkrēta gadījuma apstākļiem un attiecīgās personas vajadzībām. 2. Aizsardzības pasākumam ir jāiejaucas attiecīgās personas rīcībspējā, tiesībās un brīvībās pēc iespējas mazāk, kas atbilst iejaukšanās mērķa sasniegšanai. [...]”*

Ņemot vērā augstāk minēto, uzskatu, ka būtu nepieciešams likumā noteikt, ka ir iespējams rīcības spēju atņemt arī daļēji.

2. Ne CPL, ne CL neparedz striktus ierobežojumus personām, kas var vērsties tiesā ar pieteikumu par personas atzīšanu par rīcības nespējīgu. Tikai CL 359.pants nosaka: *„Katra ģimene, kurā ir garā slimais, kā arī katrs tādas ģimenes loceklis var paziņot par to tiesai pēc garā slimā dzīvesvietas. Tāpat var paziņot par to katra sveša persona, kas pierādījusi savu interesi lietā, kā arī prokuratūra.”*

Uzskatu, ka šāds regulējums, ka pieteikumu var iesniegt arī jebkura sveša persona, var aizskart personas tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību, jo gadījumā, ja lieta tiek ierosināta, pieteicējs ir lietas dalībnieks ar visām lietas dalībniekam noteiktajām tiesībām, tai skaitā arī tiesībām iepazīties ar visiem lietas materiāliem, utt. Lietas izskatīšanas gaitā lietas materiālos parādās daudz ļoti sensitīvu datu par personas privāto dzīvi,

jo lietā tiek nozīmēta tiesu psihiatriskā ekspertīze, kuras rezultātā tiek sniegts atzinums, kas satur plašu informāciju par personas veselības stāvokli.

Nemot vērā augstāk minētos apstākļus, likumā vajadzētu noteikt ierobežojumus, nosakot, kuras personas var būt par pieteicējiem šajās lietās. Piemēram, varētu palikt jau minētie ģimenes locekļi un prokuratūra, iespējams arī bāriņtiesa, bet izslēdzot iespēju citām personām vērsties. Gadījumā, ja kādai citai personai būs interese lietā, tad šāda persona var vērsties pie prokurora, lai tas attiecīgi vērsas tiesā.

3. CPL 266.panta otrā daļa nosaka: „*Personu, par kuras rīcības nespēju izskata lietu, aicina uz tiesas sēdi, ja to atļauj šīs personas veselības stāvoklis*”.

Tātad likums paredz izņēmumu no vispārējām tiesībām, kas garantētas lietas dalībniekiem CPL 74.pantā – personu var arī neaicināt uz tiesas sēdi. Tomēr EP Ministru komitejas Rekomendācijas 13. princips nosaka tiesības tikt uzklusītam personiski: “*Attiecīgajai personai ir jābūt tiesībām tikt uzklusītai personiski jebkurā tiesvedībā, kas var ietekmēt viņa vai viņas rīcībspēju.*”

Uzskatu, ka to, ka personu varētu neaicināt uz tiesu, vajadzētu paredzēt kā izņēmuma situāciju, ļoti smagos gadījumos. Piemēram, nosakot, ka lietu var izskatīt bez personas klātbūtnes gadījumā, ja personas saslimšana ir ļoti smaga – persona ir guļoša, vai tml. Pretējā gadījumā esošais regulējums nesamērīgi ierobežo personas tiesības uz taisnīgu tiesu, jo likumā nav sīkāk atrunāti kritēriji veselības stāvoklim, kurš atļauj vai neatļauj personai piedalīties tiesas sēdē. Turklāt nosacījums par personas klātbūtni šādas kategorijas lietās ir īpaši būtisks, jo lietas izskatīšanas rezultātā tiesnesim ir jāpieņem lēmums par personas atzīšanu vai neatzīšanu par rīcības nespējīgu, pirmajā gadījumā personai atņemot iespēju patstāvīgi īstenot lielāko daļu no personas pamattiesībām.

4. CL 355.pants nosaka, kādi kritēriji bāriņtiesai jāievēro, iecelot aizgādni: „*Aizgādņus pār pilngadīgajiem pēc tiesas sprieduma iecel attiecīgā bāriņtiesa, kurai pirmajā kārtā par aizgādni ir jāieceļ aizgādņībā nododamā laulātais vai kāds no tuvākajiem radniekiem, kā arī jāievēro tās personas pēdējās gribas rīkojums, kura atstājusi viņam mantojumu*”.

Minētā norma neparedz bāriņtiesai pienākumu noskaidrot pašas personas vēlmes, kam tomēr vajadzētu būt ļoti svarīgam aspektam. Arī EP Ministru komitejas Rekomendācijas 9. princips nosaka personas vēlmju un sajūtu respektēšana: „*Šis princips īpaši nozīmē, ka personas vēlmes attiecībā uz jebkuru personu, kas varētu to pārstāvēt vai sniegt atbalstu, ir jāņem vērā*”.

Uzskatu, ka likumā vajadzētu paredzēt, ka konkrētās personas var iecelt par aizgādņiem, iespēju robežās ņemot vērā personas izteiktās vēlmes.

5. CPL 270.panta pirmā daļa nosaka: *„Ja persona, kura ar tiesas spriedumu atzīta par rīcībnespējīgu, izveseļojas, tiesa pēc bāriņtiesas (pagasttiesas) vai prokurora pieteikuma var atzīt šo personu par rīcības spējīgu un izbeigt aizgādību”*.

Tātad, tulkojot normu gramatiski, t.i., noskaidrojot tiesību normas jēgu no valodnieciskā viedokļa, secināms, ka personu var atzīt par rīcības spējīgu tikai tad, ja tā ir izveseļojusies. Diemžēl, skatot vairākas lietas, Tiesībsarga birojs ir saskāries ar to, ka šādā veidā norma arī tiek tulkota, t.i., ja persona joprojām ir slima, tad tai netiek atjaunota rīcības spēja, neskatoties uz citiem apstākļiem.

Uzskatu, ka personai nepieciešams atjaunot rīcības spēju, ja persona spēj vadīt savu darbību vai saprast tās nozīmi, neskatoties uz to, vai persona ir izveseļojusies vai nav. It īpaši ņemot vērā, ka ir slimības, no kurām persona nekad nevarēs pilnībā izveseļoties, vai arī, garīgās atpalcības gadījumā – nav pat slimība, no kuras ārstēties. Jāuzsver, ka viens no obligātiem cilvēktiesību ierobežošanas kritērijiem ir samērīguma ievērošana, kas izpaužas arī tādējādi, ka cilvēktiesību ierobežojums tiek personai uzlikts izvērtējot nepieciešamību, bet cenšoties to darīt uz pēc iespējas īsāku periodu, cilvēktiesību ierobežojumu atceļot, tiklīdz zudusi akūta nepieciešamība.

Turklāt, jāatzīmē, ka gadījumā, ja norma nosaka, ka personai var atjaunot rīcībspēju tikai tādā gadījumā, ja tā ir izveseļojusies, var arī konstatēt Satversmes 91.pantā garantētā vienlīdzīgas attieksmes principa pārkāpumu, jo var konstatēt divas personu grupas, kas atrodas vienādos vai salīdzināmos apstākļos, bet konstatējama atšķirīga attieksme pret šīm personām, kas nav objektīvi pamatota. Pirmā grupa - personas, kurām ir konstatēta garīga saslimšana un ir atņemta rīcības spēja, bet kurām pēc kāda laika garīgās spējas uzlabojušās vai persona ir pietiekami adaptējusies konkrētajā vidē, kā rezultātā persona spēj savu darbību vadīt un saprast, kā arī spēj pārstāvēt sevi, pārvaldīt savu mantu un ar to rīkoties. Otrā grupa – personas, kuras nav atzītas par rīcības nespējīgām, bet kurām arī ir konstatēta garīga saslimšana un kuras spēj savu darbību vadīt un saprast, kā arī spēj pārstāvēt sevi, pārvaldīt savu mantu un ar to rīkoties. Pēdējā gadījumā personas ir tieši tādā pašā stāvoklī kā personas pirmajā gadījumā, tomēr tām ir rīcības spēja un visas ar to saistītās tiesības, kā arī nav pamata viņām atņemt rīcības spēju. Tātad var konstatēt, ka personas atrodas vienādos vai salīdzināmos apstākļos. Savukārt likuma norma rada pret personām atšķirīgu attieksmi, jo daļai no šīm personām tiek atļauts īstenot visas rīcības spējīgas personas tiesības, bet daļai tas tiek liegts.

Augstāk minētais secinājums, ka personai nepieciešams atjaunot rīcības spēju, ja persona spēj vadīt savu darbību vai saprast tās nozīmi, neskatoties uz to, vai persona ir izveseļojusies vai nav, izriet arī no jau minētā ECT sprieduma lietā Štukaturovs pret Krieviju, kur ECT konstatēja, ka valsts ir pārkāpusi pieteicēja ECK 8.pantā garantētās cilvēktiesības, atņemot pilnībā rīcībspēju, un secināja: *„Tā [ECT] nešaubās par ārstu, kas veica ekspertīzi kompetenci un pieņem, ka pieteicējs bija smagi slimis. Tomēr, tiesa uzskata, ka*

garīgās saslīmšanas esamība, pat tad, ja tā ir smaga, nevar būt par vienīgo iemeslu, lai attaisnotu pilnīgu rīcībspējas atņemšanu."⁴

Uzskatu, ka šī konkrētā norma var tikt interpretēta arī atbilstoši cilvēktiesību normu prasībām, neaprobežojoties ar gramatisko tulkojumu. Ņemot vērā līdzšinējo tiesu praksi, lai nodrošinātu personu cilvēktiesību ievērošanu, būtu nepieciešams normu grozīt, paredzot pie rīcībspējas atjaunošanas ņemt vērā visus tos kritērijus, kuri tiek ņemti vērā pie rīcībspējas atņemšanas, nevis tikai personas izveseļošanas. Attiecīgi līdzīgi būtu jāmaina arī CL 364.pants, kas nosaka līdzīgu regulējumu CPL 270.pantā noteiktajam.

6. Jau augstāk citētā 270.panta pirmā daļa nosaka ne tikai kritēriju rīcības spējas atjaunošanai, bet arī personu loku, kas var tiesā iesniegt pieteikumu par rīcības spējas atjaunošanu, nosakot, ka pieteikumu var iesniegt bāriņtiesa vai prokurors.

Uzskatu, ka minētais personu loks ir pārāk sašaurināts un aizskar personas tiesības uz taisnīgu tiesu. Būtu nepieciešams šajā personu lokā iekļaut arī aizgādni, jo šī persona ir tā, kas pārstāv rīcībnespējīgo personu tiesiskajās attiecībās un dažkārt arī vislabāk var spriest par personas rīcības spēju atjaunošanos. Tāpat uzskatu, ka šajā personu lokā vajadzētu iekļaut arī pašu rīcībnespējīgo personu. Katrā ziņā, pilnīgi noteikti uzskatu, ka likumā būtu skaidri jāatrunā, ka arī procesā par rīcības spējas atjaunošanu pašai personai ir tiesības piedalīties kā lietas dalībniekam.

ECT lietā *Matter v. Slovakia*, 1999.gada 5.jūlija sprieduma 51.pagrāfā ECT noteica: „*Procesa mērķis ir noteikt, vai pieteicējam var tikt atjaunota rīcības spēja, t.i., vai viņam ir tiesības pašam īstenot Civilkodeksā noteiktās tiesības un pienākumus. Rezultāts tādējādi ir tieši izšķirošs pieteicēja „civilo tiesību un pienākumu” noteikšanai. Attiecīgi, 6.panta 1.daļa ir piemērojama*”.

7. Jau 2006.gadā Augstākās tiesas priekšsēdētājs informēja vēl toreizējo Valsts cilvēktiesību biroju par savu izteikto priekšlikumu papildināt Civilprocesa likuma 266.pantu ar trešo daļu šādā redakcijā: „*Tiesai ir pienākums, skatot pieteikumu par personas atzīšanu par rīcības nespējīgu, nozīmēt šīs personas tiesību aizsardzībai advokātu ar visām tiesībām, kādas ir procesa dalībniekiem, tai skaitā ar tiesībām pārsūdzēt tiesas nolēmumus. Pārstāvība šai personai ir nodrošinājama bez maksas*”. Diemžēl līdz pat šim brīdim šādi grozījumi nav izdarīti, acīmredzot atstājot AT priekšsēdētāja priekšlikumu bez virzības.

Uzskatu, ka 266.panta papildināšana ar augstākminēto trešo daļu noteikti ir atbalstāma un nepieciešama. Turklāt jāatzīmē, ka šāda prasība pēc valsts apmaksāta pārstāvja piešķiršanas izriet gan no ANO Ģenerālās asamblejas 1991.gada 17.decembra rezolūcijas 46/119 (18.princips), gan arī no vairākiem citiem avotiem. Piemēram, EP Ministru komitejas Rekomendācijas, tāpat arī ECT spriedumiem. Piemēram, no ECT lietas *Bocsi*

⁴ ECT 2008. gada 27.marta spriedums lietā *Shtukaturov v. Russia*, pieteikums Nr. 44009/05, 94.punkts

v. *Hungary* izriet, ja valsts apšaubā personas rīcībspēju, tad tai jānodrošina tās interešu aizstāvība.

Bruņeniece 67686768